

Art, creativitat i educació

Lluís Vallvé i Cordermí

Mestre de plàstica. Autor d'*Ha de ploure cap amunt. Reflexions d'un mestre de plàstica* (Rosa Sensat, 2009)

QUÈ TENEN EN COMÚ LA CREATIVITAT I L'EDUCACIÓ?

Com es condicionen mútuament?

Podem imaginar avui un sistema educatiu sense creativitat? Vivim en uns moments en què els canvis de tota mena es produeixen a una gran velocitat. Encara no hem paït els telèfons mòbils que ja tenim les xarxes socials entrant a la nostra vida. No tenim temps de pensar quin és el nostre lloc i això genera por, inseguretats i incerteses. Com ha de ser l'educació avui? Què esdevindrà essencial?

En una societat canviant, en uns temps d'incertesa les coses es redefeixen contínuament i les relacions i la vida es fan complexes. Cal aprendre a conviure amb aquesta incertesa i amb la complexitat del món d'avui. Quin paper té en aquest context l'educació artística?

Desmuntar amb el llapis¹

De petit recordo que, amb el meu germà, una de les dèries que teníem era desmuntar les coses i tornar-les a muntar. Qualsevol motiu era bo per a mirar de desmuntar una joguina o un aparell de ràdio.

1. En aquest apartat reproduïxo un fragment del meu llibre *Ha de ploure cap amunt. Reflexions d'un mestre de plàstica*. Rosa Sensat, 2009. Premi Marta Mata de pedagogia 2008.

Normalment desmuntàvem les coses que s'espallaven per mirar d'arreglar-les, però a poc a poc vam començar a desmuntar bàsicament per conèixer o per fer-hi canvis o el que nosaltres enteníem com a millores. Era una forma d'experimentar i d'aprendre. Això de vegades generava alguns conflictes, però jo, en general, més aviat recordo avantatges.

—Has d'arreglar-me la planxa —em deia la mare amb orgull.

—Us heu de mirar el tocadiscos perquè no va —ens deien mostrant un confiança exagerada en la nostra curiositat d'infants, però a nosaltres ens agradava.

Desmuntar és una forma d'arribar al cor de les coses. Hi ha moltes formes de conèixer i nosaltres vàrem començar per aquesta. Jo recordo que el meu pare ens deia:

—Només conec profundament allò que he desmuntat amb la mirada i he tornat a muntar amb el llapis.

Jo d'entrada no ho entenia. Ell, un escenògraf amb molts anys d'experiència, havia projectat espais de tota mena i era capaç de dibuixar mobles, objectes, vestuaris, i transportar el públic a qualsevol clima, època o entorn. Quan li preguntàvem com és que era capaç de dibuixar de memòria una cadira d'un *saloon* de l'Oest americà o una vitrina modernista, sempre ens responia amb la frase esmentada. Sens dubte, si fer servir el dibuix pot ser de tant valor per a un escenògraf o un il·lustrador, també ho hauria de ser per als nostres alumnes.

«Desmuntar i tornar a muntar amb el llapis». Quina expressió! El llapis, el dibuix, el llenguatge visual és una bona forma d'apropiar-nos les coses, una bona forma de conèixer, de convertir la percepció en coneixement. Pensar amb el llapis a la mà. Construir imatges mentals tot construint imatges visuals.

Els llenguatges tenen una dimensió lúdica i una dimensió comunicativa entesa en la doble direcció de la comunicació: expressió i lectura. Però els llenguatges són una de les eines més potents de l'ésser humà perquè, a més, ens permeten construir el pensament. La dimensió representativa dels llenguatges és la que permet als infants desenvolupar la capacitat de representar-se ells mateixos i l'entorn més enllà del que hi ha present.

En uns temps d'incertesa les coses es redefeixen contínuament i les relacions i la vida es fan complexes. Cal aprendre a conuiuere amb aquesta incertesa i amb la complexitat del món d'avui. Quin paper té en aquest context l'educació artística?

La dimensió representativa va lligada a tot llenguatge i permet emmagatzemar, crear conceptes i relacionar-los. Per a poder crear en la nostra ment algun concepte cal disposar d'un contenidor on dipositar-lo. Les paraules i les imatges visuals actuen com a tals. És difícil imaginar-se algun concepte sense una paraula o una imatge essencial associada. Es fa difícil pensar sense un llenguatge associat al pensament. El llenguatge visual pot facilitar la construcció d'imatges mentals amb molta facilitat, generar i integrar símbols i crear i ampliar la pròpia iconografia.

Per aquest motiu es van incorporar a França les classes de dibuix a les escoles ja al segle XVIII, però mai no han acabat d'ocupar l'espai que els correspon. Descriure un gerani o una casa verbalment pot ser una tasca molt interessant, però no s'ha de descartar la possibilitat de fer tasques similars amb imatges visuals.

Patrimoni i creativitat

Els llenguatges i les arts ens permeten representar el món, les idees, els sentiments i les sensacions enriquint, per un costat, el pensament i, per l'altre, permetent nivells de comunicació cada cop més elaborats. Contribueixen decisivament a la construcció de la complexitat social i cultural que ens envolta. Ens permeten construir un pensament cada cop més ric i conpartir-lo, deixant així un llegat social. Per altra part, els nous llenguatges que ens permeten les noves tecnologies i els mitjans de comunicació actuals, escurcen les distàncies del pensament i fan que aquesta complexitat social esdevingui cada cop més global. Internet s'està convertint en el sistema nerviós de la nova

globalitat social comunicant persones, grups, pobles i generant respostes inimaginables fa uns anys.

En aquest procés de desenvolupament de complexitat social i cultural, l'educació hi ha de fer un gran paper: per un costat, transmetent els llenguatges, les eines i les habilitats que ens han anat humanitzant i, per l'altre, abordant les preocupacions, els sentiments i les emocions que ens han conduït fins on som. En aquesta tasca les arts esdevenen indispensables. Si les incorporéssim amb rigorositat des de ben petits, ens podrien ajudar a conèixer els sentiments, emocions i preocupacions que han estat els motors de la humanitat alhora que descobrim les pròpies i en ajuden a intuir les que esdevindran els motors per a seguir endavant.

En aquest procés de complexitat social les formes i organitzacions que ha anant prenent el sistema educatiu ha variat molt en el temps i ha canviat i canvia en funció dels pobles i les cultures. Per això les societats, cada vegada més complexes, es veuen obligades a desenvolupar sistemes educatius més complexos per poder donar resposta a les expectatives socials i individuals. Estic convençut que les arts seran determinants en aquesta societat de canvi, en aquesta societat que s'ha de reinventar perquè els patrons, els models ja no resulten sostenibles, exportables ni eficients. Educar d'ara endavant esdevé una tasca complexa i les arts des de la seva pròpia complexitat, poden ajudar a encarar un procés que per força haurà de ser dinàmic i creatiu.

Les arts ens permeten de forma global treballar un binomi bàsic: patrimoni i creativitat. Un binomi que permet afrontar els reptes de la societat d'avui amb moltes més possibilitats d'èxit. El patrimoni, entès de la forma més àmplia possible: la cultura, les formes d'actuar, els coneixements... Aquest patrimoni és bàsic i tenim el deure de transmetre'l. L'esser humà té la capacitat de reproduir allò que coneix i que aprèn. Aquesta capacitat és molt important perquè ens permet traspasar la cultura d'una generació a una altra, ens permet traspasar els coneixements, les maneres de fer i formes d'enregistrar-ho.

Però si només tinguéssim aquesta capacitat, ni les persones ni les societats haguéssim evolucionat. És gràcies a una altra capacitat molt important de l'esser humà que podem millorar: la funció combinatò-

El llapis, el dibuix, el llenguatge visual és una bona forma d'apropiar-nos les coses. Una bona forma de conèixer, de convertir la percepció en coneixement. Pensar amb el llapis a la mà. Construir imatges mentals tot construint imatges visuals.

ria. Aquesta funció és la que ens permet relacionar elements coneguts amb les noves situacions. Aquestes noves relacions ens permeten generar nous sabers o formes de fer. Per tant, la suma de les dues funcions és la clau del progrés.

Les societats que només potenciïn la funció reproductora quedaran encallades en el temps, amb l'inconvenient que els patrons antics no funcionaran en un entorn nou que ja ha canviat i que cada vegada canvia i canviarà més ràpidament. Un gran repte de l'educació és aconseguir que a mesura que s'acumuli experiència i sabers, també creixi la capacitat i la llibertat combinatòria dels infants fent créixer així la seva creativitat. Només una educació que aposti per la creativitat permetrà als nostres infants encarar un futur incert que es fa difícil d'imaginar. Crec que aquest binomi que ens aporten les arts, *creativitat* i *patrimoni* serà cada cop més determinant en la nova societat de la informació que estem construint, perquè ens permetrà abordar-la activament, i sobretot, des d'una perspectiva crítica. L'ésser humà amb la seva creativitat ha anat construint diferents llenguatges que permeten enregistrar i traspasar aquest patrimoni, aquests, coneixements ara ja de forma instantània a tot el món (com deia abans) per un nou sistema nerviós social: Internet. Internet seria el somni d'aquells monjos del romànic que copiaven manuscrits per fer circular el coneixement per una xarxa de biblioteques, però llavors amb un tempo molt més pausat.

Aquestes dues capacitats en les quals sembla que tots podríem estar d'acord, a l'hora de pensar els currículums, no acaben de tenir el lloc que els pertoca en el sistema educatiu, perquè no és veritat que hi hagi acord sobre la seva importància. Pel que fa al patrimoni, que sembla que ningú no discuteix, no s'està d'acord en la forma o la me-

odologia amb què cal aproximar-s'hi. Crec que cal fer-ho des d'una perspectiva crítica i dialògica. A més, com que es vol posar massa continguts, es fa inabastable aproximar-s'hi d'una forma reflexiva que ajudi a construir pensament.

Amb la creativitat encara és pitjor. No acabem de trobar prou adeptes. Si en l'àmbit teòric es defensa i s'inclou en tots els projectes educatius, en traduir-se en mesures concretes costa de trobar-la en la pràctica educativa diària.

La fantasia creadora

Això passa perquè no tots valorem de la mateixa forma la importància de la fantasia creadora. Potser perquè dins la nostra societat sovint tenim tendència a entendre la fantasia com una fugida i d'alguna manera li posem una certa càrrega negativa. Mentre per un costat es valora la genialitat de certs artistes, per l'altre, quan vivim a prop d'algú fantasiós, solem dir expressions com: «és un somia truites», «sempre està als núvols», «viu en un món de fantasia», «no toca de peus a terra», etc. Solem pensar que realitat i fantasia no tenen res a veure i que són dos mons inconnexos. Relacionem la fantasia amb la síndrome de Peter Pan, amb l'infant que no vol créixer o que s'amaga en la ficció per no afrontar els conflictes del present. Per tant hi ha una certa càrrega negativa en la concepció que la majoria de gent té de la fantasia.

La fantasia és necessària per a viure. La fantasia creadora s'interrelaciona positivament amb la realitat de múltiples formes. D'entrada, l'elucubració, l'acció d'imaginar es nodreix de la realitat. Les fantasies són connexions insòlites de percepcions, coneixements i emocions reals que tenim emmagatzemades. Aquest és el primer punt de contacte.

Un segon pont entre el món de la fantasia i el món real ens permet reconstruir elements reals que no coneixem. A partir d'algun objecte, un quadre o qualsevol altre element del passat, podem reconstruir com devia ser aquella època desconeguda i fins i tot podem

La creativitat és una capacitat que cal educar, però sempre s'ha considerat difícil de traspasar el pensament creatiu. Com es fa per a tenir una idea? Quins mecanismes s'utilitzen per a crear? Es pot ensenyar a ser creatiu?

formular hipòtesis de treball per a seguir investigant i imaginant. També ens permet crear-nos la imatge d'un paisatge on no hem estat mai mentre un company ens explica les seves vacances o fa possible imaginar un lloc o uns fets quan llegim una notícia al diari. Fins i tot ens permet ser empàtics, posar-nos a la pell dels altres, perquè som capaços d'imaginar el que senten i, per tant, d'alguna forma, ens ajuda a ser solidaris.

El tercer punt de contacte és l'enllaç emocional. Les emocions tendeixen a representar-se amb imatges concordants i, al revés, aquestes imatges ens poden arribar a fer sentir les mateixes emocions. Així, per un costat, un somni fantàstic ens pot arribar a fer sentir emocions reals de tot tipus, i en contemplar una obra d'art podem arribar a sentir emocions vinculades o paral·leles a la fantasia que l'han creada. Aquestes emocions rebudes des d'una obra plàstica, un somni o una pel·lícula són experiències reals i poden arribar a canviar l'estat d'ànim, la forma de pensar i fins i tot la forma de viure de les persones.

El quart aspecte que relaciona els dos móns és quan la imaginació creadora esdevé real, es converteix en poesia, quadre, casa; en definitiva, es materialitza i deixa de pertànyer al món de la fantasia per esdevenir una nova realitat que interactua amb el seu entorn generant noves percepcions i vivències.

Educar la creativitat

Per tant, la creativitat és una capacitat que cal educar, però sempre s'ha considerat difícil de traspasar el pensament creatiu. Com es

fa per a tenir una idea? Quins mecanismes s'utilitzen per a crear? Es pot ensenyar a ser creatiu? Són preguntes difícils de respondre.

Per intentar respondre a aquesta qüestió, potser serà millor que esbrinem quines són les característiques que tenen les persones creatives. Lee Hausner i Jeremy Schlosberg en el seu llibre *Enseña a tu hijo a ser creativo* en marquen quatre: el desig de millorar, la capacitat de redefinir els problemes, estar oberts a idees noves i la valentia d'actuar. Són quatre components que, si els analitzem, ens poden aportar pautes de com educar la creativitat.

Les persones creatives, per un costat, senten el desig de millorar les coses. Són una mica inconformistes, perquè no es resignen a deixar les coses tal com són i busquen alternatives, solucions noves a problemes nous o vells. Solen tenir la capacitat de mirar les situacions i les coses globalment, tenint en compte tots els elements a la vegada i per això són capaces de redefinir els problemes abordant-los des de punts de vista nous. Estan obertes a idees noves i fins i tot a tenir en compte les que d'entrada semblen absurdes, i estan disposades a reconsiderar, aspectes aparentment intocables; això fa que sovint trobin respostes que a altres persones no se'ls haurien acudit mai. I, finalment, tenen el coratge d'actuar, el valor suficient per a acceptar el risc de donar una resposta a les expectatives en funció de les noves perspectives, donant cos a la imaginació: creant. S'atreveixen a dur a la pràctica allò que han imaginat.

D'alguna manera crear és arriscar-se, perquè en provar coses noves sempre hi ha un risc. Per tant, l'experiència ens demostra que la persona creativa ha de creure que serà capaç de resoldre un problema, que podrà aportar una nova manera de fer, que la seva aportació pot ser interessant. D'alguna forma, ha de tenir la suficient autoestima per a atrevir-se a passar a l'acció. Si no la té globalment, si més no, l'ha de tenir en l'àmbit en què vol actuar.

Crec que hi ha dues característiques més que tenen les persones creatives, d'alguna forma han de ser persones receptives per a poder interrelacionar-se amb l'entorn. La voluntat de millora, d'una manera o altra, parteix de la capacitat receptiva que tingui la persona. Però també ha de tenir la capacitat d'introspecció, de mirar dins seu i des-

Calen programes, projectes i propostes que permetin treballar de forma interdisciplinària superant la fragmentació conceptual de les tradicionals àrees del coneixement. Una educació integral per a totes les intel·ligències, que doni cabuda a tothom.

cobrir-hi des de sensacions i sentiments a les preocupacions més íntimes, que sovint queden ocultes i que poden esdevenir el motor d'una nova creació.

Educar la creativitat, per tant, serà una qüestió d'actitud, de crear un clima propici a acceptar noves idees, de crear l'hàbit de buscar alternatives als problemes, d'encomanar la voluntat de millorar, d'ensenyar a descobrir els múltiples punts de vista que tenen totes les coses, d'ajudar a adquirir l'autoestima suficient i deixar l'espai necessari perquè aflorin sensacions, sentiments i preocupacions tant individuals com col·lectius.

El joc pot ser la base ideal per a treballar des de ben petits la fantasia creadora. Podem buscar tota mena de jocs, plàstics o no, per a desenvolupar cada una d'aquestes capacitats. Però educar la creativitat també serà una qüestió d'estratègia. A qualsevol activitat, fins i tot les aparentment més escolars o quotidianes, s'hi pot incorporar, com a mínim, algun dels cinc components que hem esmentat (reconsiderar idees absurdes, redefinir un problema, buscar la millora, actuar per generar canvis o mirar de descobrir les pròpies preocupacions i sentiments) alhora que es crea un clima d'estimació i confiança que generi l'autoestima suficient perquè pugui aflorar la creativitat.

Cal un canvi metodològic. Ja fa anys que Howard Gardner va formular la teoria de les intel·ligències múltiples i que en treballs posteriors va donar forma metodològica a la seva teoria. L'escola hauria de treballar per desenvolupar totes les intel·ligències i potser així seria més fàcil donar cabuda a tots als alumnes. Si les escoles ens entestem a potenciar només una part d'aquestes intel·ligències, com ens podem aventurar a relacionar el fracàs escolar amb el fracàs personal o social? Quantes vegades hem vist infants, que malgrat no assolir el que

entenen com a mínims, no ens fan patir perquè ens adonem que tenen unes altres aptituds que els permetran desenvolupar-se amb èxit a la vida?

El repte de l'educació és dotar de les eines bàsiques per a afrontar amb èxit les expectatives personals i socials. Hem d'aconseguir que tothom sigui feliç, hem d'aconseguir que cadascú, a la seva manera, pugui donar una resposta positiva a la seva vida i a la societat que l'envolta. Això no està contraposat al fet de seguir valorant l'esforç i la rigorositat de la feina ben feta. En la mesura que incorporem les capacitats descrites i que puguem fer tranquil·lament la tria del patrimoni a transmetre estarem apostant per un sistema amb projectes educatius de centre sòlids, coherents i eficaços.

Un programa d'educació artística

Crec que per a fer-ho caldrà engegar programes, projectes i propostes de tota mena que permetin treballar de forma interdisciplinària superant aquesta fragmentació conceptual de les tradicionals àrees del coneixement. Això ens hauria de permetre encarar una educació integral, una educació que consideri totes les intel·ligències i doni cabuda a tothom. Cal que els sentiments, les emocions es treballin entrelaçats amb els coneixements tradicionals de l'escola i amb els nous sabers que generem plegats. Cal una educació ètica i estètica, una educació que ajudi a fer créixer persones completes i per a això l'art és fonamental perquè ens permet conciliar matèria i sensació, pensament i emoció, i sentiment i acció. Però un bon programa d'educació artística, perquè sigui eficient, ha de complir algunes condicions.

El llibre d'Anne Bamford *El factor whau* (Ed. Octaedro, 2009), a partir d'un estudi desenvolupat pel Consell de les Arts de Sidney a més de seixanta països indica uns quants ingredients que crec que cal destacar. Un bon programa d'educació artística cal que abordi múltiples disciplines artístiques, que sigui interdisciplinari en l'àmbit artístic i que s'entrellaci amb tots els camps del coneixement. Ha de ser un programa que impliqui múltiples agents: alumnat, professorat, famí-

lies, artistes i institucions. Ha d'aportar la riquesa d'aquesta pluralitat, però, al mateix temps, ha de permetre que aquests agents interactuïn enriquint-se mútuament. Ha de ser un programa local, arrelat al territori, a les institucions veïnes, al teixit social, connectant així el coneixement, els processos de treball amb la vida i l'entorn. Però local també vol dir que ha de ser flexible i obert, perquè els agents, els subjectes del programa esdevinguin protagonistes i passin a ser els actors principals que es faran seu el projecte i en garantiran l'èxit.

A més, un bon programa ha d'aportar formació a tots els seus participants i ha de generar algun tipus d'actuació, acció o obra. Ha de produir un nou resultat artístic que reverteixi en l'entorn i el faci visible, fruit d'una recerca feta a través de les arts. Però, a més, cal que tot aquest procés s'avaluï i, per tant, porti implícit d'entrada un bon sistema d'avaluació.

A més a més, un bon programa, per a tenir incidència és aquell s'ha de desenvolupar durant molt de temps; els focs d'encenalls no serveixen. Per això un bon programa no és el que compta amb més recursos de forma puntual, sinó aquell que és sostenible econòmicament i en recursos humans, perquè es pot mantenir i això el fa generalitzable.

Potser el repte d'avui consisteix a aprofitar el gran potencial que tenen les arts per a transformar l'ésser humà, l'escola i la societat. Avançarem si aconseguim definir un currículum comú que permeti apropar-se al patrimoni de la humanitat de forma activa ajudant a construir la pròpia identitat. Però ho haurem de fer sense oblidar-nos de les múltiples formes que poden trobar les persones per a acostar-s'hi en funció de les seves capacitats. Un currículum que reconegui les múltiples intel·ligències i doni cabuda a tota mena d'alumnes i maneres d'aproximar-se al món. Si renovem metodologies, que sovint es basen en concepcions ja superades, i promocionem programes per a aproximar joves i infants a l'art, potser podrem trobar noves relacions educatives de joves, infants i professorat per a encarar la complexitat del segle XXI.